

Lucrurile și cuvintele.
Obiecte ale cotidianului în Țările Române

**LUCRURILE ȘI CUVINTELE.
OBIECTE ALE COTIDIANULUI
ÎN
ȚĂRILE ROMÂNE**

volum îngrijit de Monica Dejan
cu un cuvânt înainte de Maria Magdalena Székely

Editura Karl A. Romstorfer
Suceava
2024

**LUCRARE FINANȚATĂ DE CONSILIUL JUDEȚEAN SUCEAVA
PRIN MUZEUL NAȚIONAL AL BUCOVINEI**

Coperta I: Detaliu – 1815, aprilie 13, Scarlat Callimachi, domn al Moldovei, întărește fraților Manolachi și Iordache, stăpânirea moșiilor Răciuleni și Fântâna Mare, ținutul Sucevei

(Muzeul Național al Bucovinei)

Tehnoredactare: Monica Dejan

Coperta: Iuliana Roșca

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Lucrurile și cuvintele - Obiecte ale cotidianului în Țările Române / vol.

îngrij. de Monica Dejan ; cu un cuv. înainte de Maria Magdalena Székely. -

Suceava : Editura Karl A. Romstorfer, 2024

ISBN 978-630-6701-01-8

I. Dejan, Monica (ed.)

II. Székely, Maria Magdalena (pref.)

94

Muzeul Bucovinei

©Editura Karl A. Romstorfer, Suceava

Strada Ștefan cel Mare - 33, Suceava - 720003

telefon: 004-0230-216439; fax: 004-0230-522979

mail: contact@muzeulbucovinei.ro

www.muzeulbucovinei.ro

Cuprins

Maria Magdalena Székely , <i>Cuvânt înainte</i>	7
Florin Curta , <i>De ce au dispărut căldările de lut?</i>	13
Liviu Ilie , <i>Documentele domnești din Țara Românească și numele lor (sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea)</i>	30
Monica Dejan, Ștefan Dejan, Beatrice Manole , <i>Pietre călătore. Despre câteva spolia descoperite la monumente medievale din județul Suceava</i>	40
Andrei Mirea , <i>Berbenița. Un butoiăș din lemn în veacurile XV-XVI</i> ...	57
Elisabeta Negrău , <i>Două uși sculptate de biserică din Țara Românească în secolele XV-XVI. Sursele și semnificațiile lor iconografice</i>	76
Petre Guran , <i>Tâmplă, tâmplar, tâmplărie. O privire spre începuturile creștinismului românesc</i>	96
Minodora Cârciumar, Florin Gabriel Petrică , <i>Vase de sticlă descoperite la Târgoviște și împrejurimi (sec. XVI-XVIII). Considerații arheologice asupra unui ritual funerar</i>	111
Radu Cârciumar , <i>„Din fiecare mahala și din fiecare uliță”. Scurte aspecte urbanistice din Târgăviștea veacului al XVII-lea</i>	162
Eduard Rusu , <i>Instrumente muzicale din pictura Bisericii „Înălțarea Domnului” a Mănăstirii Golia din Iași</i>	176
Măria Lupescu Makó , <i>Lada de comori. Valențe și însemnătate în Transilvania premodernă</i>	198
Andrea Fehér , <i>Aspectele cotidianului ardelean în jurnalul lui István Pataki</i>	229
Ana Dumitran , <i>Icoane rusești, țărani răsculați și politică protecționistă în Imperiul Habsburgic la 1784-1785</i>	249
Abrevieri	274

Icoane rusești, țărani răsculați și politică protecționistă în Imperiul Habsburgic la 1784-1785

Ana DUMITRAN

Rezumat. În zilele imediat următoare începutului Răscoalei lui Horea, trei negustori ruși de icoane erau arestați în târgul din Aiud, fiind bănuți că s-ar fi numărat printre cei care i-au instigat pe țărani la revoltă. Câteva dintre icoanele potențial vândute atunci se află în colecția Muzeului albaulian. Cercetarea lor a mers pe urmele zvonului că negustorii își distribuiau marfa împreună cu anunțul unui iminent atac rusesc, urmând să fie uciși toți cei care nu vor putea arăta astfel de icoane, cu care să probeze că sunt adevărați creștini. Ancheta ordonată de împăratul Iosif al II-lea după înăbușirea răscoalei a confirmat ingenioasa formă de marketing a negustorilor ruși, cărora, începând din 28 iulie 1785, le-a fost interzisă intrarea pe teritoriul Imperiului. În anii imediat următori pictura pe sticlă – un meșteșug care tocmai lua amploare în provinciile centrale ale Imperiului Habsburgic – va cuceri privirile oricărui român transilvănean, în vreme ce icoanele rusești ieftine vor mai putea invada doar lumea satului românesc din afara Carpaților.

Cuvinte-cheie: negustor ambulant, icoană pe sticlă, răscoală țărănească, spion rus

Russian Icons, Rebellious Peasants and Protectionist Policy in the Habsburg Empire 1784-1785

Abstract. In the days immediately following the start of Horea's Uprising, three Russian icon merchants were arrested in the Aiud fair, suspected of being among those who had incited the peasants to revolt. Some of the icons that might have been sold at the time are in the collection of the Alba Iulia Museum. Their research followed rumours that merchants were distributing their wares with the announcement of an imminent Russian attack and that anyone who could not show such icons to prove they were a true Christian would be killed. The inquiry ordered by Emperor Joseph II after the suppression of the rebellion confirmed the clever marketing of the Russian merchants, who were banned from entering the Empire from 28 July 1785. In the following years, glass painting - a craft that was just taking off in the central provinces of the Habsburg Empire - would conquer the eyes of every Transylvanian Romanian, while cheap Russian icons would invade the Romanian village world outside the Carpathians.

Keywords: peddler, icon on glass, peasant uprising, Russian spy

Acknowledgements: This project has received funding from the European Research Council (ERC) under the European Union's Horizon 2020 research and innovation programme (grant agreement No. 818791).

Preambul

Între personajele ce puteau fi întâlnite într-o zi de târg în oricare din orașele Transilvaniei se numără fără îndoială și negustorul de icoane. Deși avem o singură mărturie ilustrată, o acuarelă realizată în anii de sfârșit ai secolului XVIII sau în primii ani ai celui următor de Franz Neuhauser cel Tânăr (1763-1836)¹, succesul de care s-a bucurat în epocă lucrarea acestui pictor sibian de origine austriacă, larg distribuită de atelierul vienez al lui Josef Lanzedelli cel Bătrân, care a litografiat-o în 1818², este o dovadă că pitoreasca figură a făcut multă vreme parte din cotidian.

Redat în prim-plan, prezentându-și marfa pe o prăjină, cu ajutorul căreia o putea face vizibilă de la distanță, înfățișarea vânzătorului, în viziunea lui Franz Neuhauser, nu e lămuritoare în privința etniei sale, așa cum sunt, spre exemplu, reprezentările boierului oltean și ale preoților care stau de vorbă cu negustorul macedo-vlah ori figurile vânzătorului de pături și cele ale unora dintre femeile cu care este populat „colțul românesc” al pieței³. Nici croiul cojocului cu brandenburguri și tivitură de blană, nici pantalonii din stofă albastră, nici cizmele nu se potrivesc cu

¹ Muzeul Național Brukenthal, *Secvențe din Transilvania secolului al XVIII-lea*. Expoziție organizată la Muzeul Național Brukenthal în perioada 22 martie – 11 iunie 2017 / *Siebenbürgen im 18. Jahrhundert Ausschnitte*. Ausstellung im Nationalen Brukenthalmuseum von 22. März bis 11. Juni 2017, Sibiu / Hermannstadt, Honterus Verlag, 2017, p. 9-11.

² Pentru exemplarul aflat în posesia Bibliotecii Academiei Române din București, vezi https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lanzedelli_-_T%C3%A2rg_%C3%AEn_Transilvania_3.jpg (accesare din 18 iunie 2021).

³ Pentru alte identificări, aparținând îndeosebi mediului saxon și celui al țiganilor, vezi Gizella Cenner-Wilhelmb, *Künstlerische Vorbilder und Vorstudien zu den siebenbürgischen Markszenen von Franz Neuhauser dem Jüngeren*, în *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 24, 1978, p. 365-371.

vestimentația românească⁴, comerciantul fiind, cel mai probabil, un străin. Înramate, de dimensiuni relativ mici, icoanele propuse spre vânzare, pictate probabil pe diverse suporturi: lemn, hârtie, poate chiar și sticlă, emană și ele un aer mai degrabă occidental.

De la ce străini ar fi cumpărat însă românii icoane sau – mai corect spus – ce străini ar fi venit în Transilvania doar ca să vândă icoane românilor: o populație de rit grec, cu o condiție socială modestă și o putere de cumpărare ne semnificativă? În lipsa unui corpus documentar referitor la comerțul cu icoane suficient de consistent pentru a fi și concludent, răspunsul rămâne să fie oferit de obiectele care au supraviețuit timpului, desigur de cele care nu au fost produse în atelierele locale. Păstrate într-un număr încă greu de cuantificat din cauza lipsei de interes a cercetătorilor, ele au fost aduse în Transilvania fie de vânzători ambulanți aflați în legătură directă cu centrele producătoare, fie de negustorii profesioniști (armeni, evrei, macedo-vlahi etc.), care le-au importat ocazional, pe lângă alte mărfuri. Deoarece o diferențiere între aceste două modalități de distribuție este deocamdată imposibilă, din tratarea lor în ansamblu rezultă următoarele categorii de importuri:

1) icoanele imprimate pe hârtie în teritoriile preluate de Imperiul Habsburgic ca urmare a împărțirilor Poloniei. După prima împărțire, cea din 1772, un grup de „zugravi cari zugrăvesc și tipăresc pă hârtie”⁵ s-a pus sub protecția Episcopiei Greco-Catolice a Transilvaniei, obținând monopolul asupra producției și distribuției gravurilor volante în interiorul provinciei. Concentrată în satul Hășdate, activitatea de imprimare a fost practică până în a doua jumătate a secolului XIX⁶. Disproporția cantitativă și similitudinile stilistice au făcut ca imaginile care au mai fost aduse din afara provinciei să treacă adeseori neobservate și astfel fenomenul colportării lor a fost împiedicat să devină obiect al cercetării științifice.

2) imprimatele firmei Remondini din Bassano del Grappa⁷,

⁴ Alexandru Constantin Chituță, *Noi considerații cu privire la icoanele pe sticlă din Transilvania*, Sibiu, Editura Muzeului Național Brukenthal, 2021, p. 21, îl consideră totuși un român din Mărginimea Sibiului.

⁵ Marius Porumb, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania. Sec. XIII-XVIII*, București, Editura Academiei Române, 1998, p. 143.

⁶ Marika Kiss-Grigorescu, *Xilogravura populară din Transilvania în sec. XVIII-XIX*, București, 1970, *passim*.

⁷ „(...) nothing is more ordinary and indecent than these figures engraved on wood, blemished with large areas of colour and impressed on so called rough

care și-a constituit o adevărată rețea internațională de distribuție, cu legături de la Paris până la Varșovia și de la Londra până la Moscova, asigurate de *guziravci*, vânzători ambulanti italo-sloveni din Friuli și Slovenia venețiană⁸. Cercetarea arhivelor parohiale din regiunea Friuli – Venezia Giulia a oferit informații despre prezența lor în mai multe localități din Ungaria, aflate astăzi pe teritoriul României: Carei (jud. Satu Mare, 1790)⁹, Arad (jud. Arad, 1816)¹⁰, Peștere (jud. Bihor, 1836)¹¹ și Sighetu Marmăției (jud. Maramureș, 1839)¹². Cea mai veche atestare datează din ultimele zile ale lui noiembrie 1784, când a fost arestat la Sebiș (comitatul Bihor, azi în comuna Drăgănești, jud. Bihor) un „muscal”, pe considerentul că era „un om suspect, care a vândut icoane

paper. With these goods, they travel to Hungary, and they sell them there at a high price.” (Francesco Rota, *Estensione e reddito censuario nel Dipartimento di Passariano*, Udine, Fratelli Pecile, 1807, *apud* Alba Zanini, *For Germany and Hungary. Seasonal emigration from Venetian Schiavonia*, în *Guziranje: from Venetian Schiavonia to Hungary with the Remondini prints*, Comune di Stregna, 2009, p. 88-89.

⁸ Peter Fuhring, *The Remondini Family*, în *Print Quaterly*, vol. 11, nr. 4, December 1994, p. 441-446; Alberto Milano, ‘*Selling Prints for the Remondini*’: *Italian Pedlars Travelling through Europe during the Eighteenth Century*, în Roeland Harms, Joad Raymond, Jeroen Salman (eds), *Not Dead Things. The Dissemination of Popular Print in England and Wales, Italy, and the Low Countries, 1500-1820*, Brill, 2013, p. 75-96.

⁹ Atestat emis în 21 decembrie 1790 de rectorul gimnaziului piarist din Carei, referitor la decesul în 5 ianuarie 1790 și înhumarea după ritul catolic a lui Matthaues Scrinar, *italus ex Villa de Asida* (Azzida, așezare componentă a localității San Pietro al Natisone, regiunea Friuli – Venezia Giulia), care, *cum sociis, imagines circumferentem ac vendentem Magno-Karolini* (Alba Zanini, *Documents*, în *Guziranje ...*, p. 253-357, 322, nr. 903, cu reproducerea integrală a textului la p. 345).

¹⁰ Înregistrare din 15 august 1816 a morții lui Blasutig Giovanni di Stefano din Rodda în *Banato, nell’Ospitale dei Padri dell’Ordine dei Minori Conventuali (...)* *del Vecchio Arradino* (Alba Zanini, *Documents*, p. 322, nr. 920); extras din 19 ianuarie 1843 referitor la decesul în Sânmartin, Episcopia Catolică a Cenadului, a lui Valerio Tomasetig (Alba Zanini, *Documents*, p. 327, nr. 1021).

¹¹ Înregistrarea decesului, în 16 februarie 1836, a lui Caucig Antonio fu Stefano din Clastra (regiunea Friuli – Venezia Giulia) (Alba Zanini, *Documents*, p. 326, nr. 999).

¹² Atestat din 14 mai 1839 referitor la căsătoria încheiată în 6 februarie 1837 între Simone Zuanella din Rodda (regiunea Friuli – Venezia Giulia), *imaginum quaestor*, și Elisabeth Muhlbacher din Sighet (Alba Zanini, *Documents*, p. 326, nr. 1003). În aceeași zi a fost emis și extrasul după actul de deces al lui Michele Zuanella din Rodda, și el *quaestor imaginum*, care a murit la Sighet în 8 februarie 1837 (Alba Zanini, *Documents*, p. 326, nr. 1004). Expresia *quaestor imaginum* se referă la câștigul (*quaestum*) obținut din vânzarea imaginilor.

românești”¹³. Pașaportul pe care îl avea la el era comun cu al altui tovarăș, de care îl despărțiseră niște hoți. Și acest al doilea, precum și un al treilea negustor ambulant au fost arestați la câțiva kilometri distanță de Sebiș, de către judele nobiliar Michael Papp din Beiuș, care, în corespondența cu omologul său din Beliu, îi numește „iconari” și susține că „nu sunt moscoviți, ci italieni care au arătat pașapoarte legal întocmite”¹⁴. Neputând fi reținuți, toți trei au fost trimiși sub escortă la Oradea, pentru a se reuni și a-și continua activitatea. Marfa pe care au vândut-o românilor, dar nu numai, deoarece – catolici fiind – și-au căutat clienți și printre etniile de confesiunea lor, nu a stârnit încă interesul istoricilor.

3) icoanele pictate pe dosul sticlei aduse din Moravia și Boemia, apoi și din Galiția și Bucovina. Un studiu al acestor importuri a vizat doar calitatea lor de surse de inspirație pentru iconarii transilvăneni¹⁵, modul cum au ajuns ele în Transilvania nefiind până acum de interes pentru istorici.

4) icoanele pictate pe lemn, cele mai multe aparținând producției de masă a atelierelor din Kholuy, Mstyora și Palekh¹⁶,

¹³ Gheorghe Gorun, *Răscoala lui Horea în Comitatul Bihor. Izvoare narative*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, vol. I, p. 275, nr. 186.

¹⁴ Gheorghe Gorun, *Răscoala lui Horea*, p. 269, nr. 182.

¹⁵ Simona Teodora Roșca, *Icoana pe sticlă din Transilvania (sec. XVIII-XX)*, Cluj-Napoca, Tradiții clujene, 2010, p. 13-17.

¹⁶ Denumite „icoane starovere” în literatura de specialitate mai veche, respectiv „icoane lipovenești” în limbajul cotidian al istoricilor români, ele au fost realizate în cantități cu adevărat impresionante. Conform statisticilor studiate de Oleg Tarasov, la mijlocul secolului XIX doar atelierelor din Kholuy produceau anual între 1,5 – 2 milioane de icoane, 720 de bărbați fiind angajați numai pentru pictare. Oleg Yu. Tarasov, *On the 18-19th Century Old-Belief Icons in the Danube Principalities*, în *Revue Roumaine d’Histoire de l’Art, Série Beaux-Arts*, XXVII, 1990, p. 70 (studiul este o reproducere parțială în limba engleză a materialului publicat în același an în revista *Советское Славяноведение*, nr. 3, 1990, p. 49-70). Cât privește necesitatea unei producții de masă, același autor consideră că a apărut la sfârșitul secolului XVI – începutul secolului XVII, pentru a susține creștinarea vastelor teritorii din Urali și Siberia aparținând haganatelor Kazan și Astrakhan, cucerite de Țaratul Moscovei în 1552, respectiv 1556 (Oleg Tarasov, *On the 18-19th Century Old-Belief Icons*, p. 72). Pentru greșita asociere a acestor icoane cu rușii staroveri s-a pronunțat de curând Natalia Komashko, *Icon Painters and Icon Production of Kholuy in the Middle of the 18th Century (Based on Archival Documents)*, comunicare prezentată în cadrul unui hands-on workshop cu tema *Religious Art, Visual Culture and Collective Identities in Central and South-Eastern Europe (16th – early 20th Century)*, organizat la Alba Iulia în 20-23 iunie 2023. Denumirea „icoane lipovenești” a fost și ea amendată de Cristina Cojocaru, *Mass-Produced Russian Icons in Romania: A Critical Analysis of the „Lipovan Icon” Designation*, în Ana Dumitran, Dumitrița-Daniela

colportate de negustorii ruși ambulanți încă din primii ani ai secolului al XVIII-lea¹⁷. Foarte frecvente în Moldova și Țara Românească, acest fel de icoane sunt aproape rarități în patrimoniul bisericilor și în universul domestic al românilor din Transilvania, iar în colecțiile muzeale cel mai adesea constituie achiziții de la persoane cu origini în celelalte teritorii românești¹⁸. Explicarea acestei diferențe cantitative va fi rezumată în continuare, pe baza unor documente publicate recent.

Negustorul rus, agent al Imperiului țarilor?

Apreciată ca cea mai amplă mișcare socială din Imperiul Habsburgic generată de reformismul tereziano-iozefin¹⁹, așa-numita Răscoală a lui Horea, după numele principalului său conducător, a avut ca perioadă de desfășurare propriu-zisă lunile noiembrie-decembrie 1784 și ca epicentru comunitățile miniere din Munții Apuseni, situate în comitatele Alba de Jos și Hunedoara²⁰. Învecinarea loc cu comitatul Bihor, care aparținea

Filip (eds), *Russian Icons from Transylvania: Exhibition Catalogue*, Alba Iulia, Editura Muzeului Național al Unirii, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2023, p. 225-267.

¹⁷ Cea mai veche știre datează din 1705, când zece țărani din Palekh au cerut permisiunea de a călători în teritoriile românești și sârbești pentru a vinde „mai multe mii de icoane” (Oleg Tarasov, *On the 18-19th Century Old-Belief Icons*, p. 71).

¹⁸ Spre exemplu, vezi *Icoane din patrimoniul Muzeului Etnografic al Transilvaniei. Catalogul colecției / Icons of the Ethnographic Museum of the Transylvania Patrimony. The Collection Catalogue*, Cluj-Napoca, 2011, nr. 594 (achiziție de la Plenița, jud. Dolj), nr. 596 (achiziție de la Balș, jud. Olt), nr. 597 (achiziție de la Berești, jud. Galați), nr. 598 (achiziție de la Boteni, jud. Argeș), nr. 599 (achiziție de la Pâncești, jud. Bacău), nr. 600, 602 (proveniență necunoscută), nr. 601 (achiziție de la Poenari, jud. Gorj), nr. 603 (achiziție de la Valea Seacă, jud. Bacău), nr. 604 (achiziție de la Voiteni (jud. Buzău), nr. 606 (achiziție de la Boteni, jud. Argeș), nr. 607 (achiziție de la Ciurești, jud. Galați). Singura icoană rusească din colecție cumpărată de la o persoană rezidentă în Transilvania la momentul achiziției este cea prezentată la nr. 605, dar proveniența sa transilvăneană este pusă sub semnul întrebării de faptul că vânzătorul locuia în Cluj-Napoca.

¹⁹ Pentru o imagine de ansamblu asupra acestor revolte vezi Gheorghe Gorun, *Reformismul austriac și violențele sociale din Europa centrală. 1750-1800*, Oradea, Editura Muzeului Țării Crișurilor, 1998.

²⁰ Pentru desfășurarea evenimentelor, vezi David Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I-II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, lucrare reeditată în 1984. În 1982, puțin înainte de aniversarea bicentenarului acestei revolte populare, a fost inițiat un amplu demers științific în vederea publicării exhaustive a documentelor referitoare la cauzele, desfășurarea și urmările sale,

Ungariei, explică de ce au fost căutați și acolo cei pe care autoritățile politico-administrative i-au identificat în mare grabă drept potențiali instigatori. În anii 1784-1785 au atins paroxismul spaima mai vechi, precum emigrarea în Rusia, înrolarea în armata țaristă și revolta împotriva nobilimii, ca mod de a facilita cucerirea provinciei în cazul unui atac din partea armatei țariste. Atât înainte cât și după Răscoala lui Horea au fost emise ordine de urmărire a celor despre care se credea că transmit astfel de idei periculoase: un cvasi-inventat conte Salis²¹, un fost ofițer în armata rusă²², captivi de diverse categorii socio-profesionale²³, un

într-o serie patronată de Academia Română, intitulată *Fontes Seditiois Horianae / Izvoarele Răscoalei lui Horea*, în care au apărut 11 volume, fără ca țelul propus să fie atins. Dintre documentele referitoare la negustorii de icoane, unele deja semnalate de David Prodan, au fost publicate doar cele două scrisori care descriu arestarea pe teritoriul comitatului Bihor, aparținător de Ungaria, a vânzătorilor ambulănți italo-sloveni, pentru care vezi mai sus, notele 13-14.

²¹ Ordin pentru urmărirea, prinderea și executarea contelui Salis și a emisarilor săi, sub acuzația îndemnării la emigrare – în *Fontes Seditiois Horianae / Izvoarele Răscoalei lui Horea*, seria A. *Diplomataria*, vol. I, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1982, p. 515-516, nr. 329; la fel în vol. V, București, 1990, p. 73-74, nr. 75-76; notă referitoare la executarea a 44 de răsculați, arestați în virtutea decretului privitor la Salis – tot în vol. V, p. 357, nr. 146; raport privind ciocnirile dintre răsculați și nobili la Deva și despre pretinsa apariție în tabăra țărănească a lui Salis – în vol. VI, București, 1993, p. 174, nr. 65. Pentru rolul real al contelui Salis, prezentat într-un context mai larg al raporturilor ruso-austriece, vezi Carol Göllner, *Participarea emisarilor Mihail Popescu și Salis la revoluția lui Horea*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, VI, 1931-1935, Cluj, 1936, p. 503-514, și – mai recent – Gheorghe Gorun, *Reformismul austriac ...*, p. 271-274.

²² Ordin de arestare a ofițerului rus Michael Poperski/ Mihail Popescu, acuzat că atrage oameni la serviciul militar în afara țării – în *Fontes Seditiois Horianae / Izvoarele Răscoalei lui Horea*, seria A. *Diplomataria*, vol. V, p. 332-333, nr. 123; la fel în vol. VII, București, 2001, p. 317, nr. 163.

²³ Raport din 1 decembrie 1784 al comisarului Mihail Brukenthal către comitele Simion Kemény, prin care cel din urmă este avertizat că între cei prinși recent se află și unul mic de statură, care a răspândit vestea venirii oastei rusești (*de adventu Moscovitorum Militum*) (David Prodan, *Răscoala ...*, ediția 1984, vol. II, p. 220); scrisoare trimisă din Sibiu în 4 decembrie 1784, în care se relatează despre zvonul că Horea conta pe „ajutorul muscalului” (David Prodan, *Răscoala ...*, ediția 1984, vol. II, p. 64); pe o listă de captivi din închisorile comitatului Târnava se află și Dumitru Belligrad din Brașov, prins la Nadășul Săsesc în 13 ianuarie 1785, care mai fusese arestat și în Bucovina, bănuind că poartă scrisori rusești (David Prodan, *Răscoala ...*, ediția 1984, vol. II, p. 259-260); despre Popa Matei din Sântandrei, întors de la închisoare, se raporta în 15 august 1785 că vorbea poporului pe ulițe zicând că „Horea n-a fost omorât, ci e la muscal și azi mâine va veni cu așa putere muscălească în Ardeal că nu mai rămâne picior de

rol de cea mai mare importanță fiindu-le rezervat vânzătorilor de icoane.

Catalogată de istoricii Răscoalei doar ca o încercare disperată a autorităților de a arunca pe seama unui dușman inventat vina grelei exploatare economice la care erau supuși țărani români și ca parte a mitologiei izvorâte din cruzimea evenimentelor și din stângăcia cu care s-a acționat pentru stingerea conflictului, includerea negustorilor ruși de icoane printre cei vinovați de revoltă a avut, totuși, justificări întemeiate. Căci, importantul număr al ortodocșilor și încercările lor repetate de a-și atrage sprijinul Moscovei în lupta pentru restituirea Episcopatului ortodox, pierdut ca urmare a unirii religioase cu Roma²⁴, au fost în atenția aparatului țarist de propagandă cel puțin pe parcursul secolului al XVIII-lea, iar icoana pare să fi jucat rolul ingredientului celui mai eficient pentru sensibilizarea maselor.

Cea mai veche atestare cunoscută până acum a comerțului cu icoane rusești în Transilvania, datată 22 mai 1761, ne oferă tocmai această imagine a icoanei ca armă. Momentul a fost unul extrem de critic, iar documentul – deși enigmatic în multe privințe – îi pune în lumină întregul dramatism. Este vorba de o scrisoare pe care călugărul din Blaj viitor episcop unit Grigore Maior a adresat-o generalului Adolph von Buccow, trimis în Transilvania de împărăteasa Maria Theresia pentru a stopa răscoala împotriva unirii religioase coordonată de călugărul Sofronie de la Cioara. Misiunea sa principală era aceea de a lămuri situația confesională în fiecare comunitate, românii fiind invitați în fața unei comisii pentru a se pronunța liber dacă doresc sau nu păstrarea unirii cu Roma, încheiată de conducerea Bisericii Ortodoxe din Transilvania

ungur” (David Prodan, *Răscoala ...*, ediția 1984, vol. II, p. 567).

²⁴ Silviu Dragomir, *Istoria Desrobirei Religioase a Românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, Sibiu, Editura și tiparul Tipografiei arhidiecezane, 1920, p. 124 și următoarele (1743: călătoria protopopului Eustatie Grid la curtea țarinei Elisabeta Petrovna, pentru a contesta atacurile heterodocșilor împotriva bisericii ortodoxe din Brașov), p. 198 și următoarele (1749: călătoria la Moscova a protopopului Nicolae Pop din Dragomir, fost vicar al episcopului unit Inochentie Micu); vol. II, Sibiu, Editura și tiparul Tipografiei arhidiecezane, 1930, p. 107 și următoarele (1757: călătoria la Moscova a călugărului Nicodim), p. 110 și următoarele (1758: călătoria la Moscova a preotului Ioan din Aciliu), p. 299 și următoarele (implicarea Curții de la Sankt Petersburg în conflictele religioase din Imperiul Habsburgic).

în anii 1697-1701. Opozanților unirii, generalul avea sarcina să li-l prezinte pe noul lor lider spiritual: episcopul ortodox sârb de la Buda. Descriind modul în care acționa comisia, vădit nemulțumit de faptul că ea nu îndemna populația să se pronunțe pentru păstrarea unirii, Grigore Maior pare să fi găsit și alți vinovați pentru succesul Ortodoxiei, pe care îi descrie astfel:

„Sunt deținuți aici în temnițe câțiva concetățeni foarte turbulenți și bărbați mireni cu suflet cu totul indolent: așa-zișii iconari, care străbăteau întreaga patrie dând de veste poporenilor mai neciopliți cum că vin moscoviții și străpung cu sabia pe toți cei care vor fi găsiți fără icoane în casele lor, astfel că ar face bine toți cei de dreaptă credință să cumpere icoanele, de vreau să fie cruțați și să trăiască; [...].”²⁵

În 31 martie 1785, la trei luni după ce Răscoala lui Horea putea fi considerată încheiată, prin capturarea lui Horea și Cloșca în 27 decembrie 1784, Guberniul de la Sibiu era somat printr-un ordin emis de Cancelaria Aulică a Ungariei să investigheze dacă este adevărată sau nu informația cum că

„anumiți vânzători ambulanti din Rusia circulă de colo-colo prin Transilvania cu icoane de vânzare și că, pentru a le putea distribui cu un preț mai bun, se străduiesc să convingă poporul neunit că, dacă nu ar avea asupra lor astfel de icoane, ar fi expuși primejdiei de a fi uciși de Moscoviții ce urmează să sosească în curând”²⁶.

²⁵ *Detinentur hic in Carceribus nostrates quidam turbulentissimi, ac plane proiecti animi viri saeculares Iconarii, qui cum Iconibus per totam patriam divagabantur denunciante rudiori Plebi, quomodo Mosci veniant et quemcumque absque Imaginibus in domo reperirent, gladio occiderent, adeoque omnis orthodoxus Imagines emant, si distingui et vivere volunt; insuper sub Imaginibus fidem nescio quam novam nunciebant, ac venditabant. Sanctissime sane faceret Augustissima, si eos Iconarios cum aliis sibi similibus, ad Praesidia custodienda, aut Valla fodenda legaret, sunt enim apposite apti, nempe veloces, robusti, tenelli, qui, si dimissi et remissi fuerint, certe malum peius facient [...].* Documentul mi-a fost pus la dispoziție de Radu Nedici, membru al colectivului didactic al Facultății de Istorie a Universității din București, care l-a descoperit în fondurile Arhivelor Naționale ale Ungariei. Pentru traducerea textului latin, am beneficiat de generosul sprijin al Prof. Vasile Rus de la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca.

²⁶ *[...] ad Numerum 5426 ist dem Gubernio des Großfürstentum Siebenbürgen zu bedenken, dass nach dem hierher berichtet worden sey, dass in Siebenbürgen gewisse Hausierern aus Russland mit Bildern herum streifen und sich ein Absatz*

Identitatea „strategiei de marketing” surprinsă de cele două documente este cu atât mai surprinzătoare cu cât nu putem umple cu nimic similar distanța de aproape două decenii și jumătate care le separă. Este adevărat că din relatarea lui Grigore Maior nu rezultă clar dacă „iconarii” din 1761, termen prin care el îi identifică pe vânzătorii de icoane, erau localnici sau ruși, nici dacă icoanele vândute erau pictate de pictori transilvăneni sau aduse din Rusia, dar includerea în ecuație a iminenței unui atac al moscoviților, la fel ca în mesajul din 1785, este suficientă pentru a conchide că cel puțin icoanele erau rusești. Scrisoarea lui Grigore Maior este ulterioară informației furnizate de protopopul de Suzdal, Anania Fedorov, care, pentru anul 1754, documentează prezența negustorilor de icoane din Kholuy și Palekh в Цесарю²⁷, adică într-un teritoriu condus de *Kaiser*. Situarea acestui teritoriu într-o înșiruire care pornește din Polonia spre Bulgaria ne obligă să recunoaștem sub в Цесарю Imperiul Habsburgilor. Asocierea celor două surse ne permite să conchidem că și „iconarii” erau ruși. Astfel, doar reacția autorităților rămâne un mister, căci până în 1784 nu par să fi fost luate măsuri restrictive altfel decât individual, cum a fost și evenimentul petrecut în comitatul Bihor care i-a atras atenția lui Grigore Maior. Dar justiția își urma cursul și, chiar dacă străinii erau considerați din oficiu vinovați de turbulențele ce aveau loc în teritoriile pe care le traversau, dacă se dovedea că acuzele erau neîntemeiate, împlicinații erau eliberați, de obicei cu recomandarea să părăsească imediat provincia²⁸. Se

zu verschaffen dem gemeinen Volk den nicht unierten beibringen, daß wenn sie mit solchen Bildern nicht versehen sind, so stehen sie in Gefahr durch die nächst ankommende Rußen umgebracht zu werden; so möchte dasselbe hierüber den Bericht legen ob sich dieses bestättige oder nicht (Ana Dumitran, Veronka Dáné, Vasile Rus, Volker Wollmann, *Russian Icon Marketing in Transylvania as a Means of Political and Social Destabilization*, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 25/I, 2021, p. 163).

²⁷ О. Ю. Тарасов, *Икона и благочестие. Очерки иконного дела в императорской России*, Москва, Прогресс-Традиция, 1995, p. 203.

²⁸ Un astfel de incident a fost raportat în 26 iunie 1785 de comitele suprem al comitatului Târnava, Alexander Bethlen, cu mențiunea că el fusese raportat și la momentul producerii, posibil chiar cu câțiva ani mai înainte, când, „în timpul unei răzmerițe, au fost interceptați aici astfel de locuitori ai Moscovei și am dispus o cercetare asupra actelor acestora, dar nu am descoperit din păcate nimic sigur, iar dacă plebea valahă, care socotea că orice rău se va transforma într-un folos al său, nu a vrut pe atunci să dezvăluie impostura acelora, i-am slobozit în cele din urmă, trimițându-i în țara lor” (Ana Dumitran, Veronka

poate însă ca tocmai frecvența implicării negustorilor ruși în astfel de turbulențe să-i fi pus, în iarna anului 1784, în fruntea listei cu cei care i-ar fi putut instiga pe țărani la răscoală, atât la nivelul mentalului colectiv, cât și din perspectiva autorităților, care erau într-adevăr în căutarea unui țap ispășitor, spre a nu fi nevoite să-și recunoască propria vină în exploatarea fără măsură a românilor.

Ca exemplificare pentru primul caz avem declarația Barbarei Göttfy, supraviețuitoarea unuia dintre masacrele comise de țărani în comitatul Hunedoara, conform căreia

„În timpul acela, sub pretextul vânzării icoanelor, mulți Ruși se ascundeau între români. Pe cari aceștia îi primeau foarte bine, îngrijindu-i, și se străduiau să vorbească cu ei în ascuns. Pentru această vină, Românilor nu numai că le cădea greu dacă dregătorii unguri îi dojeneau, dar ei îndrăzneau să le relice astfel: «În zadar ne avertizați să nu avem relații cu Muscalii, pentru că noi continuăm să le avem, având convingerea statornică că toți păcătuiesc contra lui Dumnezeu cari ne opresc de-avea legături cu Rușii. În cari bate o inimă de-o neprețuită bunătate și cu cari avem aceeaș religie».”²⁹

În ceea ce privește poziția autorităților, prima mențiune documentară în care negustorii ruși sunt catalogați ca posibili agenți ai Rusiei este o scrisoare adresată guvernatorului Samuel

Dáné, Vasile Rus, Volker Wollmann, *Russian Icon Marketing in Transylvania*, p. 176, anexa V/m).

²⁹ *Ezen szoros vígyáztatásra annyival elkerülhetlenebb szükség vala; mivel azon időben, képek' árulgatásának színe alatt, az Oláhok között sok gyanús Oroszok lappangottak. Kiket azok igen szívesen fogadván, és ápolgatván, velek titkon beszélgethetni igyekeztek. Melly hibáért, az Olahokat ha megfeddették Előljárójik, ez azoknak nemcsak nehezen esett, hanem még merészeltek ezeknek így felelni: „Hijában intetek bennünket, hogy a' Muszkákkal ne társalkodjunk, mert mi ezt ezentúl is fogjuk tenni; állhatatosan meglevén győződve azeránt, hogy Isten ellen vétkeznek mind azok, kik minket az Oroszokkal való egygyüttléletől eltiltanak; kikben megbecsülhetetlen jó szív ver, és a' kikkel mi egygy valláson vagyunk.* (Néhai Mátisfalvi Göttfy László haznépének, *Hóra' pórhadá* miatt esett romlása. Előadta Mátisfalvi Göttfy Borbála, néhai Ponori Thewrewk János', Erdélyi Ágens', Királyi Dézmák', Árendája' Beszedője', Hunyad Vármegye' Táblabírója', és a' Dévai Bolgárok' Jegyzőjének Özvegye. Anyanyelven legelső Segédkönyv *Hóra' pórhadán*ak *Hisztóriájára*. Pesten, Szubuly György, Könyvárosnál, TT. PP. Piáristák' Coll. Alatt. 1823, p. 7-8; traducerea românească la Ștefan Meteș, *Lămuriri nouă privitoare la revoluția lui Horia*, în *Revista Teologică*, an XXIII (1933), nr. 7, p. 261, nota 2).

von Brukenthal de Ladislau Balo, vicecomitele comitatului Alba de Jos, expediată în 11 noiembrie 1784, adică la doar 9 zile după începerea răscoalei (2 noiembrie 1784). Semnatarul relatează că, în primele zile ale lunii noiembrie, în târgul din Aiud, fuseseră văzuți „niște indivizi – când trei când patru la număr – (care) hălăduiesc necurmat pe aici vânzând icoane moscovite, castane și altele de felul acesta”. În 8 sau 9 noiembrie i-a arestat pe doi dintre ei, dar a trebuit să-i elibere, deoarece aveau „permis de liberă trecere”. Pe unul, fiindcă „purta de colo-colo cu chiu cu vai o câblă de castane și le vindea cu preț dublu celor care doreau să le cumpere”, l-a arestat din nou, solicitând guvernatorului dispoziții în legătură cu ce avea de făcut mai departe³⁰. În răspunsul primit de la Gubernium, datat 15 noiembrie 1784, expediat din Sibiu în 16 noiembrie, cel arestat este etichetat ca „moscovit” și i se cere vicecomitelui să-l interogheze „de unde a venit acolo; de asemenea, cu ce țel; ce avea de făcut acolo; unde hălăduise până atunci. Iar, după ce se va fi terminat interogatoriul, să supuneți, fără întârziere, atenției Guberniului Crăiesc o declarație în temeiul tuturor circumstanțelor, precizând totodată încotro au plecat ceilalți și de către cine le-a fost eliberat permisul de liberă trecere; iar dacă îl veți fi găsit nevinovat, să îl puneți în libertate”³¹. Poruncile au fost îndeplinite, dar declarația rezultată nu s-a păstrat. Conținutul său poate fi însă reconstituit dintr-o serie de documente emise în baza ordinului dat de Cancelaria Aulică a Ungariei în 31 martie 1785, amintit anterior. De acolo aflăm că „moscoviții” arestați în luna noiembrie a anului precedent au intrat în Transilvania prin pasul Rodna (venind deci din Rusia prin Bucovina, anexată de Imperiul Habsburgic în 1774), au plătit vama cuvenită pentru icoanele aduse spre vânzare, iar ancheta nu a scos la iveală nimic suspicios împotriva lor, drept pentru care au fost puși în libertate, cu porunca să părăsească în cel mai scurt timp Transilvania³². Rezultă deci că guvernatorul Brukenthal nu a dat nicio importanță incidentului și nu l-a raportat mai departe superiorilor săi de la Viena. Totuși, cineva a făcut-o, din moment ce împăratul a solicitat o anchetă, semn că era îngrijorat de politica externă a Rusiei, care se afla mereu pe picior de război cu Imperiul Otoman. Starea lor de beligeranță presupunea

³⁰ Ana Dumitran, Veronka Dáné, Vasile Rus, Volker Wollmann, *Russian Icon Marketing in Transylvania*, p. 162, anexa I/a.

³¹ *Ibidem*, p. 162, anexa I/b.

³² *Ibidem*, p. 164-168, anexele III-IV.

obligatoriu implicarea Imperiului Habsburgic, pentru a ține sub control creșterea influenței țariste în Moldova și Țara Românească³³, de unde mai apoi puteau veni idei destabilizatoare și în Transilvania, unde Edictul de toleranță religioasă promulgat de Iosif al II-lea în 13 octombrie 1781 provocase deja destulă agitație printre români³⁴.

Desfășurarea anchetei în primăvara anului 1785 ne pune în fața unui pandant literar al imaginii redată prin culoare de Franz Neuhauser cam în aceeași perioadă: negustorii ruși care au vândut icoane în Aiud, în Cetatea de Baltă și în satele comitatului Târnava au fost descriși ca având o căruță minunată și purtând „sumane negre dintr-un postav aspru și pantaloni albaștri, opincile le aveau legate sus pe pulpa piciorului, iar pălăriile le aveau foarte înalte, cu borul îngust. Nu vorbeau bine românește”³⁵. Comitatul Târnava a fost singura zonă de unde au venit vești care au confirmat, chiar dacă nu în termeni la fel de vehemenți ca cei folosiți în ordinul Cancelariei Aulice, că negustorii ruși i-au îndemnat pe români să cumpere spunându-le că, datorită acestor icoane, va putea fi făcută distincția între casele românilor și cele ale maghiarilor, iar dacă vor veni rușii, aceste icoane vor fi de folos³⁶. Guvernatorul Brukenthal a putut astfel să înainteze Vienei un raport liniștitor, al cărui mesaj subsidiar era că stăpânea foarte bine starea de spirit din provincie, unde nimic nu putea fi interpretat ca un potențial pericol din partea rușilor. Surprinderea sa trebuie să fi fost cu atât mai mare la aflarea deciziei imperiale luate în urma anchetei, decretul emis în 28 iulie 1785 prevăzând expulzarea imediată a negustorilor ruși și interzicerea pe viitor a intrării lor în țară³⁷. Pentru a lua o decizie atât de radicală, informațiile culese de pe teren de baronul Brukenthal trebuie să fi fost cu totul altfel înțelese de funcționarii

³³ Veniamin Ciobanu, *La granița a trei imperii*, Iași, Editura Junimea, 1985, *passim*.

³⁴ Pentru estimarea dimensiunilor exploziei fenomenului de „apostazie”, a protestanților de la romano-catolicism și a ortodocșilor de la greco-catolicism, în primul deceniu după promulgarea Edictului de Toleranță, a se vedea volumul de documente editat de Daniel Dumitran, *Sub semnul toleranței. Bisericele din Transilvania în documente inedite: 1781-1790*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2012.

³⁵ Dumitran, Dáné, Rus, Wollmann, *Russian Icon Marketing in Transylvania*, p. 177, anexa V/n.

³⁶ *Ibidem*, p. 178-179, anexa V/p.

³⁷ *Ibidem*, p. 180-182, anexele VI-VII.

Camerei Aulice. Deși nu cunoaștem conținutul integral al decretului imperial, explicația pentru optica diferită poate fi găsită în comentariile pe marginea raportului primit de la Sibiu, din care aflăm în sfârșit și cine a denunțat la Viena comportamentul periculos al negustorilor ruși de icoane: vicecomitele comitatului Caraș din provincia învecinată Banat. Astfel, mesajul cu un conținut atât de îngrijorător, fiind dovedit că a fost răspândit în două provincii de graniță, a fost tratat cu maximă seriozitate chiar dacă, la origine, el a putut fi doar o încercare ingenioasă a negustorilor ruși de a-și vinde mai repede marfa. Cât privește calitatea lor de agenți și spioni, nici aceasta nu trebuie minimalizată, câtă vreme astfel de acuze i-au însoțit și în alte teritorii în care și-au distribuit icoanele³⁸.

Unde-i lege, nu-i tocmeală!

În condițiile în care datările lipsesc aproape cu desăvârșire de pe icoanele rusești cu producție de masă, anul 1785 ar putea fi privit ca o bornă cronologică în aprecierea momentului creării celor distribuite printre români, indiferent de provincie, cu condiția ca decretul imperial care interzicea intrarea pe viitor în teritoriile Imperiului Habsburgic a negustorilor ruși de icoane să fi fost îndeaproape respectat. Deoarece nu deținem informații despre vreo tentativă de eludare a sa la punctele de trecere a frontierei și pentru că prohibirea îi viza doar pe negustorii ruși, nu icoanele în sine, care puteau fi aduse în Transilvania și de alte categorii de comercianți, rămâne ca estimarea eficacității decretului să depindă de numărul de icoane rusești identificabile în bisericile și colecțiile din Transilvania. Desigur, o cercetare exhaustivă și chiar una cât de cât de anvergură țin de domeniul utopiei, de aceea am preferat focalizarea pe câteva locații pe care le-am considerat reprezentative fie prin raportare la documentele care atestă prezența colportorilor de icoane, fie prin capacitatea lor de concentrare a patrimoniului de pe un areal semnificativ ca

³⁸ Pentru Macedonia, vezi Tasos Kostopoulos, *Itinerant Suspicions: Russian Icon Traders in the Macedonian Hinterland Through the Eyes of Greek Consuls and Agents*, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 25/1, 2021, p. 189-199. Pentru spațiul României de după obținerea independenței, vezi Andrei Sorescu, *Peddlers, Peasants, Icons, Engravings: The Portrait of the Tsar and Romanian Nation-Building, 1888-1916*, în *New Europe College Ștefan Odobleja Program Yearbook*, 2019-2020, p. 209-246.

întindere sau poziționare geografică³⁹. Desigur, surprizele au continuat și vor continua să apară, de aceea acest început de cercetare se dorește a fi deopotrivă și o provocare, cei care dețin, au întâlnit în cercetările lor sau vor întâlni în viitor astfel de icoane fiind invitați să verifice validitatea opiniilor exprimate acum ca rezultat al unei investigații inevitabil incomplete.

Un prim areal pe care îl supun atenției este cel situat în apropiere de pasul Rodna, actualmente Rotunda, pe unde au declarat că au intrat în Transilvania negustorii surprinși la Aiud în noiembrie 1784⁴⁰ și cu siguranță și alții. Primele comunități traversate pentru a coborî spre Valea Someșului sunt astăzi arondate județului Bistrița-Năsăud, iar vestigiile lor artistice se află concentrate, în mare parte, în colecția de patrimoniu a Protopopiatului Ortodox din Bistrița și în Muzeul Grăniceresc Năsăudean din Năsăud. Doar cel de-al doilea deține câteva de interes pentru această discuție: șase iconițe care formează împreună un lot, proveniența notată discret pe una dintre ele: Bichigiu, putând fi cu certitudine extinsă și asupra celorlalte. Tehnica, stilul, aspectul specific (rama dublu profilată, acoperită cu o bandă metalică decorată în relief) și cel puțin o parte din subiectele ilustrate (*Mandylion*, *Sedmitsa* – icoana în șapte părți sau a săptămânii) susțin realizarea lor în atelierelor din regiunea Vladimir, din nordul Rusiei, mai precis în cele de la Kholuy⁴¹, și datarea în a doua jumătate a secolului XVIII⁴². Icoanele cumpărate

³⁹ Cercetarea a fost posibilă datorită cooptării în echipa coordonată de Juliana Boycheva, principal investigator al proiectului ERC Consolidator Grant *RICONTRANS – Visual Culture, Piety and Propaganda. Transfer and Reception of Russian Religious Art in the Balkans and the Eastern Mediterranean (16th to Early 20th Century)*, proiect ale cărui rezultate sunt concentrate în baza de date SYNTESIS - https://isl.ics.forth.gr/synthesis_ricontrans/.

⁴⁰ Dumitran, Dăné, Rus, Wollmann, *Russian Icon Marketing in Transylvania*, p. 164-165, anexa III.

⁴¹ În secolele XVIII-XIX, satul Kholuy a fost de departe cel mai productiv, datorită numărului mare de persoane implicate atât în pictarea, cât și în vânzarea icoanelor. Surse de arhivă recent aduse în discuție atestă că în districtul Suzdal, în 1710, activau ca iconari: în Suzdal 7 persoane, în Mstyora 6 persoane, în Shuya 4 persoane, în câteva sate câte o persoană, iar în Kholuy 80 de persoane. În 1752, numărul celor din Kholuy ajunsese la 313. Natalia Komashko, *Icon Painters and Icon Production of Kholuy in the middle of the 18th Century*.

⁴² Pentru ilustrarea a patru dintre ele vezi Ana Dumitran, *The Russian Icons of Transylvania. From Political Destabilization to Cultural Transfer*, în Ana Dumitran, Dumitrița-Daniela Filip (eds), *Russian Icons from Transylvania: Exhibition Catalogue*, Alba Iulia, Editura Muzeului Național al Unirii, Cluj-

de săteni nu au ajuns doar la biserica din Bichigiu, cum s-a întâmplat cu cele șase, ci au fost păstrate și pentru practicile devoționale personale, un astfel de exemplu fiind pus la dispoziție în timpul cercetării de o persoană cu origini în Bichigiu, o icoană de asemenea cu un subiect specific iconografiei rusești: *Maica Domnului Bucuria tuturor celor întristați*, a cărei datare a fost apreciată la sfârșitul secolului XVIII⁴³.

Coborând pe Valea Someșului, mai găsim câteva exemplare în colecția Muzeului Mitropoliei Clujului. Proveniența lor geografică diversă (Vima Mare – jud. Maramureș⁴⁴; Valea Drăganului – jud. Bihor⁴⁵; Geaca – jud. Cluj⁴⁶; Mogoș-Miclești – jud. Alba⁴⁷; Iuriu de Câmpie – jud. Mureș⁴⁸; Coronca – jud. Mureș⁴⁹) suplinește întrucâtva neputința documentării îndeaproape a întregului areal. Spun întrucâtva deoarece, acolo unde am avut acces la informație, numărul icoanelor a crescut considerabil. Astfel, o privire asupra patrimoniului bisericilor din comunitățile apropiate de Mogoș-Miclești a scos la lumină urme ale trecerii negustorilor ruși la Teiuș⁵⁰, Sălciua de Sus⁵¹, Cioara de

Napoca, Editura Mega, 2023, p. 9, fig. 4-6, p. 12, fig. 11. Pentru toate vezi SYNTESIS, Object/2878-2883.

⁴³ *Ibidem*, p. 25, fig. 25.

⁴⁴ Dumitran, Filip (eds), *Russian Icons from Transylvania: Exhibition Catalogue*, p. 178-179, cat. 45. SYNTESIS: Object/2780.

⁴⁵ Dumitran, Dáné, Rus, Wollmann, *Russian Icon Marketing in Transylvania*, p. 85, fig. 5; Dumitran, Filip (eds), *Russian Icons from Transylvania: Exhibition Catalogue*, p. 174-175, cat. 43. SYNTESIS: Object/2778.

⁴⁶ Dumitran, Dáné, Rus, Wollmann, *Russian Icon Marketing in Transylvania*, p. 85, fig. 4; Dumitran, Filip (eds), *Russian Icons from Transylvania: Exhibition Catalogue*, p. 176-177, cat. 44. SYNTESIS: Object/2779.

⁴⁷ Dumitran, Dáné, Rus, Wollmann, *Russian Icon Marketing in Transylvania*, p. 85, fig. 2-3; Dumitran, Filip (eds), *Russian Icons from Transylvania: Exhibition Catalogue*, p. 114-115, cat. 13, p. 136-137, cat. 24, p. 140-141, cat. 26. SYNTESIS: Object/2774, 2775, 2776.

⁴⁸ Dumitran, Filip (eds), *Russian Icons from Transylvania: Exhibition Catalogue*, p. 110-111, cat. 11. SYNTESIS: Object/2786.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 182-183, cat. 47. SYNTESIS: Object/2781.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 122-123, cat. 17. SYNTESIS: Object/481.

⁵¹ *Ibidem*, p. 162, cat. 37a. SYNTESIS: Object/2620.

Sus⁵², Sub Piatră⁵³, Sartăș (fig. 1)⁵⁴ și Alba Iulia⁵⁵, la care se mai pot adăuga încă cinci icoane colectate în satele din Munții Apuseni, în perioada interbelică, de preotul Sabin Olea din Cib⁵⁶. Icoana de la Coronca, cea de la Alba Iulia și trei dintre icoanele colectate de preotul din Cib aparțin categoriei denumite generic și ușor peiorativ *krasnushka* (pl. *krasnushki*), după banda de culoare portocaliu-roșiatică ce înconjoară scenele, un detaliu specific icoanelor cu producție de masă din secolul XIX create în special în atelierele din Kholuy. Icoana de la Iuriu de Câmpie nu aparține producției de masă, dar dimensiunile foarte reduse (31,5 x 26,5 cm) au făcut-o foarte ușor transportabilă, astfel că nu a fost necesar ca negustorul care a adus-o din Vyg (Karelia), cândva între 1790-1810, să fi fost din categoria celor vizați de decretul imperial. Mai complicat de reconstituit este povestea icoanelor de la Geaca, Vima Mare și a uneia dintre icoanele de la Mogoș-Miclești, cele de la Geaca și Vima Mare sigur lucrate de aceeași mână, a unui meșter din regiunea Vladimir, care le-ar fi pictat însă în Transilvania în primii ani ai secolului XIX⁵⁷, în condițiile în care celelalte două icoane de la Mogoș-Miclești au fost puse și ele tot pe seama unui meșter din regiunea Vladimir activ în Transilvania, dar ceva mai devreme, în a doua jumătate a secolului XVIII. Restul de nouă icoane au fost și ele încadrate în acest ultim segment cronologic.

În părțile sudice ale Transilvaniei, găsim icoane rusești cu

⁵² *Ibidem*, p. 162-163, cat. 37b. SYNTESIS: Object/482.

⁵³ Ana Dumitran, *The Russian Icons of Transylvania. From Political Destabilization to Cultural Transfer*, p. 15, fig. 14. SYNTESIS: Object/2837.

⁵⁴ O iconiță cu reprezentarea Maicii Domnului Tikhvinskaya, donată bisericii de lemn din Sartăș în preajma anului 1780, când a fost încheiată prima etapă a pictării bisericii. Posibil ca ea să fi avut rolul de icoană împărătească până în anul 1782, când a fost pictată icoana care a deținut ulterior această calitate. Vezi SYNTESIS, Object/3207.

⁵⁵ Dumitran, Filip (eds), *Russian Icons from Transylvania: Exhibition Catalogue*, p. 180-181, cat. 46. SYNTESIS: Object/55.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 112-113, cat. 12, p. 152-153, cat. 32, p. 184-185, cat. 48, p. 185-187, cat. 49. Cea de-a cincea icoană, o ilustrare a *Pokrovului*, se află în muzeul Mănăstirii Negraia-Pătrânjeni, lângă Zlatna. SYNTESIS: Object/485, 476, 910, 475, 495.

⁵⁷ Ilya Borovikov, *Eighteenth-Century Russian Folk Icons in Transylvanian Collections*, în Dumitran, Filip (eds), *Russian Icons from Transylvania: Exhibition Catalogue*, p. 36, 38-39.

producție de masă în colecția Mitropoliei din Sibiu⁵⁸, în cea a Mănăstirii Sâmbăta de Sus⁵⁹ și la Muzeul „Prima Școală Românească” din Șcheii Brașovului⁶⁰. Încă adăpostite de biserica de lemn căreia i-au fost donate, mai sunt două icoane la Poiana Sibiului⁶¹. Dintre acestea, 11 sunt databile în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și au fost pictate cu preponderență de meșterii din Kholuy, iar alte 14 aparțin creației din secolul următor, cu preponderență tot a atelierelor din Kholuy. Cele mai interesante informații le oferă cele două exemplare de la Poiana Sibiului, căci una poartă pe dos inscripția „Acea(stă) sfântă ic(o)ană o au dăruit Nicolae Bai de pomană sfintei besearci. 1773. Is Hs Ni Ka” (**fig. 2**), iar cealaltă a fost copiată în 1833 de iconarul Nicolae Oancea din Vale⁶², folosind ca suport pentru pictură însuși dosul icoanei care l-a inspirat. Copia a devenit la rândul ei model pentru o icoană pe sticlă, pe care Nicolae Oancea a pictat-o în același an⁶³.

Nu putem încheia acest periplu fără a arunca o privire în colecțiile Mitropoliei Banatului și în cele ale Muzeului Banatului din Timișoara, câtă vreme de acolo a pornit inițiativa pentru anchetarea efectelor trecerii prin zonă a negustorilor ruși. Muzeul Banatului deține 53 de icoane rusești, dintre care doar patru pot fi considerate creații ale celei de-a doua jumătăți a secolului XVIII⁶⁴. Trei, însă, împreună cu alte 46, au ajuns la Muzeu prin transfer de la diferite instituții ale statului însărcinate cu stoparea

⁵⁸ Pentru cele databile în a doua jumătate a secolului XVIII, vezi Ilya Borovikov, *Eighteenth-Century Russian Folk Icons in Transylvanian Collections*, p. 28, fig. 3, p. 33, fig. 8, p. 37, fig. 13. Pentru toate, vezi SYNTESIS: Object/2789-2793, 2799.

⁵⁹ Pentru cele databile în a doua jumătate a secolului XVIII, vezi Ilya Borovikov, *Eighteenth-Century Russian Folk Icons in Transylvanian Collections*, p. 27, fig. 1, p. 29, fig. 4, p. 30, fig. 5, p. 34, fig. 9, p. 35, fig. 10. Pentru toate, vezi SYNTESIS: Object/2893-2908.

⁶⁰ Cristina Cojocaru, *Mass-Produced Russian Icons in Romania*, p. 238, fig. 14.

⁶¹ SYNTESIS: Object/3232 și 3233. Pentru cea din urmă vezi și Dumitran, Filip (eds), *Russian Icons from Transylvania: Exhibition Catalogue*, p. 154-155, cat. 33.

⁶² Dumitran, Filip (eds), *Russian Icons from Transylvania: Exhibition Catalogue*, p. 154-155, cat. 33.

⁶³ Ana Dumitran, *The Russian Icons of Transylvania. From Political Destabilization to Cultural Transfer*, p. 19, fig. 19.

⁶⁴ Dorina Sabina Pârvulescu, *Artă veche. Icoane românești, grecești și rusești în colecția Muzeului Banatului / Old Art. Romanian, Greek and Russian Icons in the Collection of Banat Museum*, Timișoara, Imprimeria Mirton, 2004, p. 30, cat. 50-51, p. 35, cat. 65, p. 39, cat. 76.

comerțului ilicit de bunuri de patrimoniu. Ținând cont de specificul provinciei, probabil cea mai prosperă în timpul regimului comunist, când Banatul a atras populație din toate regiunile țării și în special din zonele defavorizate, o proveniență locală a acestor icoane este foarte greu de acceptat. La fel se poate presupune și pentru singura achiziție relativ recentă, din 1974⁶⁵. Dintre icoanele de secol XIX, cu origini în Banat rămân doar două, achiziționate în perioada interbelică⁶⁶. Singurei icoane de secol XVIII achiziționate de muzeu tot în perioada interbelică i se adaugă alte 15 tot din secolul XVIII ajunse la Muzeul Mitropoliei Banatului din diverse comunități ale județelor Timiș și Caraș-Severin și șapte icoane din secolul al XIX-lea. Două poartă semnătura unor meșteri din Kholuy, unde se poate admite că au fost pictate aproape toate celelalte⁶⁷, iar datarea uneia dintre ele este cert anterioară anului 1771, când se afla deja în Feneș (județul Timiș)⁶⁸.

Deși nu deținem date concrete decât pentru două icoane, cea de la Poiana Sibiului și cea de la Feneș, totuși proporția icoanelor de secol XVIII între icoanele păstrate este undeva în jur de 75 de procente, suficient pentru a putea conchide că decretul imperial din 1785 și-a atins scopul. O comparație cu ce putem găsi în teritoriul extracarpatic crește și mai mult greutatea acestui procent. Căci, spre exemplu, celor 14 icoane identificate în județul Alba li se opun, în județul Vaslui, 214 icoane colectate doar de Muzeul Județean din Vaslui și de Episcopia Hușilor, la care se mai pot adăuga piese răzlețe ajunse la Galați, la Muzeul Istoriei, Culturii și Spiritualității Creștine de la Dunărea de Jos, în afară de cele existente încă în parohii și în casele credincioșilor. Locul și

⁶⁵ Dorina Sabina Pârvulescu, *Artă veche ...*, p. 27, cat. 40.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 24, cat. 33, p. 32, cat. 56.

⁶⁷ Dumitran, Filip (eds), *Russian Icons from Transylvania: Exhibition Catalogue*, p. 8, fig. 2, p. 10, fig. 9, p. 13, fig. 12, p. 14, fig. 13, p. 26, fig. 2, p. 226, fig. 2-3, p. 242, fig. 17. Alte cinci icoane databile în a doua jumătate a secolului XVIII și cele din secolul XIX sunt încă inedite. Pentru toate vezi SYNTESIS: Object/2999, 3001, 3011, 3012, 3014, 3016, 3017, 3024, 3025, 3029, 3032, 3034, 3036, 3046, 3047, 3048, 3050. Nu au fost incluse în această discuție cele două icoane împărătești de la Banloc, pe de o parte pentru că ele nu aparțin producției de masă și, pe de altă parte, pentru că foarte probabil au ajuns la Banloc după 1935, prin intermediul prințesei Elisabeta, fostă regină a Greciei, care și-a stabilit reședința în castelul din localitate. Pentru ele vezi Cristina Cojocaru, *Mass-Produced Russian Icons in Romania*, p. 260-261, fig. 49, 51, și SYNTESIS, Object/3053-3054.

⁶⁸ Cristina Cojocaru, *Mass-Produced Russian Icons in Romania*, p. 228-229, fig. 6. Pentru cea de-a doua icoană semnată, vezi p. 233, fig. 10.

rostul icoanelor care constituie diferența a fost ocupat în Transilvania de intensa producție a iconarilor care au pictat pe sticlă.

Icoana pe sticlă: o emblemă identitară a românilor din Transilvania

Studiile dedicate începuturilor picturii pe sticlă la românii din Transilvania nu au lămurit încă măsura în care meșteșugul practicat cu un succes atât de larg a depins de factori externi provinciei. S-au făcut legături cu atelierelor din Austria și Boemia, ale căror produse ajunse pe meleaguri transilvănene au fost privite ca surse de inspirație, ca material util pentru însușirea unei noi tehnici de pictură și prea puțin ca obiect al devoțiunii personale sau colective, pe considerentul că tematica lor nu consona cu universul spiritual al Bisericii Răsăritene⁶⁹. De fapt, nu a fost realizat până acum niciun studiu referitor la deținătorii acestor importuri mai înainte ca ele să devină obiecte de muzeu. Se presupune că ele trebuie să fi fost cumpărate de catolicii maghiari și germani, știută fiind atitudinea iconoclastă a protestanților, dar confesiunea catolică a fost totuși minoritară în Transilvania, deci piața de desfacere a fost foarte restrânsă dacă nu îi luăm în calcul și pe români, nu doar pe cei uniți cu Roma, care au continuat să rămână fideli calendarului și sărbătorilor ortodoxe și echivalentului lor vizual și artistic. De fapt, o statistică – atunci când va fi făcută – va dovedi prezența într-un număr mic a acestor icoane comparativ cu producția atelierelor locale, chiar și în eventualitatea demonstrării că au fost achiziționate și de români. Prezența lor a avut mai degrabă rolul unui stimulent într-o vreme în care ele s-au dovedit insuficiente pentru a face singure față unei creșteri bruște și considerabile a nevoii de icoane în societatea românească. Și într-adevăr această neputință nu a fost una a numărului, căci producția atelierelor sileziene și boeme era cvasi-industrială, ci s-a datorat unei insuficiente compatibilități a românilor cu tezaurul de simboluri pe care aceste icoane îl vehiculau. Ele au fost cumpărate atâta vreme cât au reprezentat o noutate și „au luat ochii” prin coloritul strălucitor și vibrant datorat reflectării prin suprafața ondulată a sticlei călcate manual.

⁶⁹ Juliana Dancu, Dumitru Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, București, Editura Meridiane, 1975, p. 13; Simona Teodora Roșca, *Icoana pe sticlă din Transilvania. Sec. XVIII-XX*, p. 16-17; Alexandru Constantin Chituță, *Noi considerații cu privire la icoanele pe sticlă transilvănene*, p. 20-21, 125.

Însă, când piața a fost invadată de produsele locale, invariabil mai ieftine și mai accesibile, cele străine au rămas cu tot mai puțină trecere.

Aceste considerații nu pot ține locul unui studiu amănunțit al listelor de mărfuri ajunse în punctele de trecere a frontierei, dar pentru că pe cele consultate nu am întâlnit niciodată icoane pe sticlă, e de presupus că acest produs nu s-a bucurat de o atenție specială din partea autorităților. Totuși, nu se poate face abstracție de faptul că ateliere de pictură pe sticlă au apărut în toate provinciile Imperiului Habsburgic cu populație de confesiune ortodoxă și greco-catolică, iar producția acestor ateliere a constat în primul rând în icoane, fie că au funcționat în Munții Tatra, în Galiția-Bucovina, în Transilvania sau în Banat. În ce măsură s-ar putea stabili o legătură între ele altfel decât că produsele unora au constituit uneori surse de inspirație pentru celelalte constituie, de asemenea, un subiect încă neabordat. Că numitorul comun al apariției lor ar putea fi decretul din 28 iulie 1785 al împăratului Iosif al II-lea, prin care s-a pus capăt comerțului pe scară largă cu o icoană ieftină, accesibilă și tot mai dorită de o lume zguduită din temelii de reformismul luminat al Vienei, este deocamdată doar o sugestie care se cere a fi investigată din perspectiva fiecărei provincii în parte. Privind lucrurile din Transilvania, este evident că există o sincronizare între alungarea negustorilor ruși de icoane și deschiderea pieței pentru icoanele pe sticlă. Astfel de creații puteau fi deja văzute în atelierele unor meșteri și în târgurile din sudul Transilvaniei, unde iconari cu experiență precum Ioan/Ioniță din Brașov, Nicolae din Ludoș, Petru din Topârcea și Vasile Munteanu din Săliște au pictat pe sticlă în anii 1770-1780. Curând, ele au ajuns să se vândă chiar și în crășmele din partea nordică a provinciei, frecventate de iconarul Ursu Broină mai des decât târgurile, unde își trimeau lucrările prin intermediari⁷⁰. În

⁷⁰ La 24 octombrie 1784 era acuzat de o serie de furtișaguri comise pe seama unui negustor, într-un interval de timp neprecizat, printre care: „1° s-au legat că-i va face o sută și doaozăci de icoane și pentru acele au luat de la dânsul 120 de florinți; [...] 6to patrușprăzece glăji *frustum* a 20 *Xris* de icoane numite și o dată și altădată i le-au luat fără știrea lui și făcându-le de vânzare, bani[i] i-au cheltuit. 7° altă tablă de glajă cu opt mărieși cumpărată pentru o icoană, dărăburindu-o, o au făcut icoane mai mici și le-au vândut. [...] 10° doao icoane câte de 4 mărieși i le-au vândut și bani[i] i-au prăpădit, alte doao de același preț le-au pus zolog la un fogădău la Bothaza. 11mo altă icoană o au furat de la el și o au vândut la Cămăraș.” (Serviciul Județean Alba al Arhivelor Naționale, fond *Mitropolia Română Unită Blaj*, nr. 78/1784). Pentru o reconstituire a biografiei

1796 a devenit activ primul atelier de icoane pe sticlă din Nicula, care se va afirma imediat și în negoț, icoanele sale umplând Transilvania⁷¹. Astfel, până în primii ani ai secolului XIX și-au luat avânt toate așa-zisele centre de iconari, a căror aliniere geografică poate fi urmărită pornind de pe Valea Sebeșului, de la Lanchrâm și Laz, trecând prin Mărginimea Sibiului, Țara Făgărașului, Țara Bârsei, împrejurimile Reghinului și ajungând la Nicula. La mijlocul secolului XIX se va mai adăuga doar Alba Iulia. Dinastii de pictori își vor transmite din generație în generație secretele meșteșugului până târziu în secolul XX, ceea ce a făcut ca, și după ce decretul din 1785 nu a mai fost de actualitate, Transilvania să nu devină un debușeu pentru icoana rusească, evlavia locală fiind hrănită suficient de producția internă de icoane pe sticlă.

Concluzii

Ca parte a unui fenomen de transfer cu o istorie remarcabilă în celelalte teritorii locuite de populații de confesiune ortodoxă, prezența icoanelor rusești în Transilvania – un spațiu multi-etnic și multi-confesional – nu a reușit să depășească statutul unei manifestări periferice, atât la nivel calitativ, cât și cantitativ. Explicațiile pentru acest evident eșec al propagandei rusești printre românii ortodocși transilvăneni sunt de căutat nu atât în legislația prohibitivă adoptată la un moment dat, cât mai ales în cea care a permis societății românești din Transilvania în ansamblu, deopotrivă de confesiune ortodoxă și greco-catolică, să progreseze social, economic și cultural de așa natură încât să înceapă să-și caute modelele direct în Occidentul din care făcea parte statul austriac care o governa și să devină astfel – încetul cu încetul – un element de stabilitate socială și politică, adică exact opusul a ceea ce țintea să obțină pan-ortodoxismul Imperiului țarist. Până și divizarea confesională, definitivată tocmai în anul primei atestări a comercianților ruși de icoane, a fost un atu al comunităților românești, aproape toate fiind nevoite – începând din 1761 – să-și edifice o a doua biserică, alături de cea veche, adeseori cu odoarele răvășite de revolta antiunionistă a

acestui pitoresc pictor, preot și ctitor de biserică, unul dintre primii iconari români care a încercat tehnica picturii pe sticlă, vezi Silvia Marin Barutcieff, *Un pictor transilvănean pierdut ...? Ursu Broină*, în *Apulum, series Historia et Patrimonium*, 50, 2013, p. 361-378.

⁷¹ Ana Dumitran, *Despre icoanele pe sticlă așa-numite de Ierņuțeni*, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 15/I, 2011, p. 131-180.

călugărului Sofronie de la Cioara. Această dedublare a spațiului sacru a oferit mai multe angajamente pentru pictori, numărul lor cunoscând o adevărată explozie în a doua jumătate a secolului XVIII, spre deosebire de o mare parte a restului teritoriilor românești, unde necesitățile artistice ale maselor de credincioși au rămas să fie satisfăcute aproape numai de comercianții de icoane veniți din Rusia. Răspândirea cu rapiditate a meșteșugului picturii pe sticlă aproape imediat după decretul imperial din 1785, dacă va putea fi conectat cu o eventuală atitudine protecționistă a autorităților față de industria care tocmai lua avânt în Moravia și Boemia, de unde alți negustori ambulante se îndreptau cu icoane spre Transilvania, va da o altă turnură deciziei imperiale de a-i alunga pe concurenții ruși. Istoria icoanei rusești în Transilvania se dovedește astfel a fi un ecou tardiv al solidarităților medievale, sortit inevitabil eșecului într-o societate care – cu pași oricât de mărunți – se îndrepta totuși spre modernizare, sub presiunea reformismului tereziano-iosefin și a ideilor iluministe.

Fig. 1. *Maica Domnului Tikhvinskaya*, cca 1780, atelier din Kholuy.
Proveniență: Sartăș (jud. Alba).

Fig. 2. *Sfântul Nicolae*, ante 1773, atelier din regiunea Vladimir.
Proveniență: Poiana Sibiului (jud. Sibiu)

Abrevieri:

ARMSL	Academia Română. Memoriile Secțiunii Literare
DRH	Documenta Romaniae Historica
LR	Limba Română
REI	Revue des Études Islamiques
RI	Revista de Istorie
RRH	Revue Roumaine d'Histoire
Rsl	Romanoslavica
SMIM	Studii și Materiale de Istorie Medie